

De kathedraal van Reims tijdens de beschieting.

niet hebben gehad er enige kluiten aarde over te gooien, opdat men ze niet zou moeten zien ontbinden.

De nacht omhult ons eindelijk en we kunnen de dooden begraven.

Ik herken de stem van een mijner sergeanten.

« Luitenant, zijt gij daar? »

« Hier! »

Al tastend drukt hij mij iets in de hand.

« 't Is alles, wat we gevonden hebben. »

Diep in de loopgraaf strijk ik een lucifer aan, en ik zie een versleten portefeuille, een leeren porte-monnaie, een identiteitspaaatje aan een zwart touwtje. Een andere lucifer... In de portefeuille zit de foto van een vrouw, die een kindje op den schoot houdt. Ik heb den naam op de zinken medalie kunnen lezen.

De sergeant zegt me:

« De ander had er geen. Wij hebben aan zijn pols en zijn hals gezocht, ge weet wel, dien met het afgerukte hoofd. Ik heb mijn hand daarin gestoken. De porte-monnaie is van hem. »

Nog een lucifer... Er zitten eenige zilverstuk-

ken en stuivers in, en dan een stukje vuil en verfrommeld papier. Ik lees: « Gonin Charles, spoorwegbediende. Lichting 1904. Soissons. »

De lucifer gaat uit. Dan blijf ik alleen te midden der slapende mannen. O, slapen als zij. Niet meer denken, me verdooven! In mijn hand weegt het zwaarder steeds... « Gonin Charles... spoorwegbediende. »

De wezens, die op de foto glimlachen, worden roerloos onder mijn gesloten oogleden, vergrooten, spookten voor me.

De arme mensen! O, die arme mensen!

Een zacht en licht gestreel op mijn gelaat... Het zijn regendruppels, groot en lauw. Heb ik geslapen? Hoe laat kan het zijn? De wind steekt op, maar het is nog donker. Kogels fluiten boven me. Het schijnt me, of ze van dichtbij afgevuurd worden.

Toch zijn er mannen voor ons. Ik zie vaag de stroohoopen, waarin de kommandant, de kapitein en hun verbindingsgagenten verscholen zijn. En mijn kompagnie is in reserve. Dus?

Ik heb den tijd niet om naar een oplossing te

Bij den terugtocht van generaal von Klück waren er in de bosschen, tusschen La Ferté-Gaucher en Courtacon, talrijke Duitsche soldaten achtergebleven. In den avond overvielen dezen eenzame woningen en eischten onder doodsb bedreiging voedsel.

Verijnde wreedheid: Het dorp Courtacon (bij La Ferté-Gaucher) werd, met uitzondering van enkele huizen, geheel in asch gelegd. De Duitschers dwongen de inwoners hun eigen huis in brand te steken. Wie weigerachtig bleek, werd met karwatsslagen afgeranseld.

zoeken. Een krachtig geweervuur breekt los, steeds nader komend langs gansch de lijn. Geen twijfel, 't zijn de Duitschers, die schieten; we worden aangevallen.

« Iedereen overeind! Overeind! Vooruit, overeind! »

Ik schud den korporaal, die naast me slaapt. Van 't een eind tot 't ander der sekte is het een lang geschok, een geruisch van stroo. Bajonetten klinken, hanen tikken.

Ik herinner me gezien te hebben, dat de kommandant en de kapitein in onze loopgraven afdaalden, rechts van mij, en dat dadelijk zwarte schimmen tegen de nabije hoogte afstaken. Die waren geen veertig meter van ons, toen ik de punthelmen bemerkte.

Dan heb ik, roepend uit alle macht, « Vuur! » bevolen. Uit de zwarte massa galmden wilde kreten:

« Hurrah! Hurrah! Vorwärts! »

Hoeveel duizenden soldaten huilden daar tegelijk! De aarde beefde onder het gehamer der laarzen. Wij zullen bereikt, onder den voet getreden, verpletterd worden. Wij zijn nauwelijks met zestig. Onze lijn strekt zich over eene rij uit; wij zullen niet kunnen weerstaan aan den geweldigen druk van al die gelederen, welke als een kudde buffels op ons losstormen.

« Vuur! Vuur! »

Tallooze gewerschoten knallen rond mijn ooren. korte vuurtongen vonken in 't duister. Al de loopden der sekte spuwen tegelijk. En 'k zie, hoe er een groote holte wordt gegraven in die zwarte massa. Ik hoor doodskreten als van dieren, die dood worden geslagen.

De zwarte schimmen vluchten links en rechts, als waaide er van uit mijn loopgraaf een storm, die in zijn woeste jacht de mannen ter aarde wierp, gelijk de orkaan de aren velt.

En de soldaten rond mij zeggen me:

« Pas op, luitenant! Ze leggen zich neer! »

En ik roep:

« Vuur! Vuur! Gaat, grijpt ze aan! »

Ze schieten nu in den hoop en de vijanden stortten daar bij hoopen neer. De leegte wordt grooter; er is niemand meer vóór ons. Maar de schaduwen hoopen zich links en rechts op, ze zullen om de loopgraaf heensnellen, ons omsingelen. En er is niets, om dien stroom in te dijken; wij hebben hem maar een oogenblik kunnen ophouden, hem doen afwijken ter zijde. De onmetelijke kring zal zich achter ons dichtsluiten, en 't zal uit zijn.

« Hurrah! Vorwärts! »

Al huilend winden ze zich op, de wilden! Hun schorre stemmen zijn hoorbaar boven de fusillade.

Een vlam slaat op; ze hebben het stroo, waarin de kommandant en de kapitein geslapen hebben, in brand gestoken. Het vuur laait op, kruipt langs den grond, verheft zich bij elken windstoot en de regendruppels gelijken gesmolten staal.

« De eerste groep, rechts! »

Zullen ze me verstaan?

Ik ga langs de lijn, roep een sergeant. Ik kom voorbij een soldaat, twee, drie, en eensklaps heb ik niemand meer voor mij; de loopgraaf is leeg, verlaten. Beneden ligt nog wat vertrapt stroo, een geweer, een ransel.

Ik zie nog net een schaduw, die zich naar buiten heft en met beide handen aan den rand klemmt.

« Hei, daar!... De kommandant? De kapitein? »

De wind voert me eenige woorden aan:

« Vertrokken! Bevel! »

Tezeldertijd zie ik twee gehelmde schimmen over de borstwering springen, twee schimmen, die in den vlammenschijn nog zwarter zijn, en ik hoor den doffen val op het stroo, beneden, in de loopgraaf.

En nu stijgt getier in onze linie op. Er blijft mij maar één weg meer over: naar de loopgraaf der jagers te snellen, die ik op eenigen afstand achter ons weet.

Ik geef het bevel:

« Dringt door de haag! Niet langs de kanten! Springt in de haag! »

Ik duw eenige aarzelende mannen voort. Ik loop naar de jagers. Vóór mij, rond mij, snelle schaduwen, en altijd dezelfde kreten:

« Hurrah! Vorwärts! »

Ik ben door Duitschers omringd! Het is niet meer mogelijk te ontsnappen, alleen als ik hier ben. Toch druk ik in mijn hand den knop van mijn revolver; wij zullen zien.

Ik kom in iets weeks terecht, en dat toch weerstand biedt; het doet me opwippen, met den neus naar den grond. 't Is een Duitsch lijk. De punthelm is er naast gerold. En plots krijg ik een gedacht: ik neem den helm en zet hem op, met den band om de kin, want het ding is te klein en zou vallen.

Een vlugge ren nu naar de jagers. Ik snel de Duitschers voorbij en roep als zij:

« Hurrah! Vorwärts! »

En als zij ook, balk ik een woord, waaraan ze elkaar moeten herkennen in volle duisternis, en dat is « Heiligtum ».

De regen geeselt mijn gelaat. De modder plakt aan mijn zoolen, en ik tracht me van mijn groote, zware schoenen te ontdoen. Twee maal ben ik op de knieën en de handen gevallen, maar dadelijk weer recht gesprongen. Kogels vliegen me voorbij en huilen voort.

Ik zie een hinkenden Franschman.

« Zijt gij het, Lety? »

« Ja, luitenant! Ik heb er een in de dij! »

« Moed, jongen! We zullen er komen! »

We hebben geen schorre gezellen meer. Ze moeten zich opnieuw groepeeren, alvorens terug tot den aanval over te gaan.

Dan gooi ik den helm weg en zet de kepi weer op, die ik in de linkerhand gehouden heb. Alvorens de jagers te bereiken, haalde ik nog vier Duitschers in, en, even vlug loopend als zij, een pas achteruit, heb ik ze elk een revolverkogel in het hoofd of den rug gejaagd. Ze vielen met een langen kreet neer.

Bij de jagers tref ik een 20-tal mijner mannen aan. Wij vinden onzen kapitein met het vaandel in een boschje. We hooren dan het gerucht in de loopgraven der jagers. 't Is nu daar aan den gang. En eensklaps zie ik vage, zwarte vormen rechts van ons. Ze kruipen zwiingend voort.

De keizer, met zijn zilveren helm op, dubbend, na den slag der Marne.

« Kijk, Chabeau », zeg ik.

« Ja, luitenant! »

« Wie zijn dat? »

« Boches! Ze omsingelen ons! »

« Ziet ge er veel? »

« Geen hoopen! »

« Kunt ge ze tellen? »

« Ik geloof zeven! »

Zoo scheen 't mij ook toe, al waren mijn oogen vermoeid; 't zijn zeker eenige verdwaalden. Ik stel tien man op.

« Wacht, tot ik vuur beveel! Haast u niet en mikt goed! »

De Duitschers liggen nu stil, roerloos en vormen een sombere groep.

« Vuur! »

Dadelijk kreten:

« Kamerad! Kamerad! »

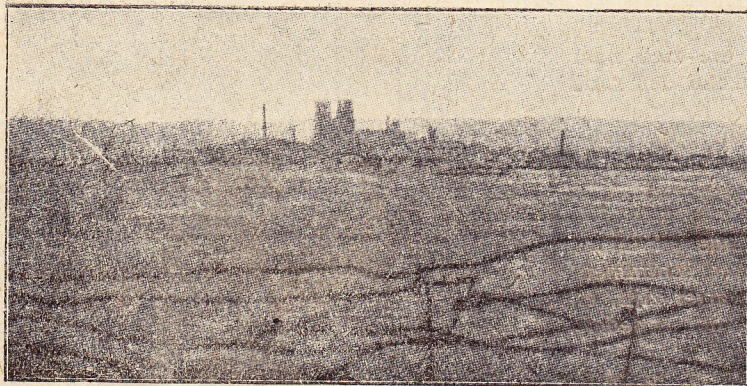
Er blijven er maar twee meer over, die men naar mij toe drijft. De jongste werpt zich op mijn handen, die hij met tranen en speeksel bedekt. En hij spreekt met gebroken stem, waarin doodsangst trilt:

« Ik ben geen Pruis, ik ben Zwaab. De Zwaben hebben nooit kwaad gedaan; de Zwaben wilden geen oorlog. Ik heb Franschen te drinken gegeven... mijn kameraden ook. Dat doen de Zwaben. »

Hij spreekt maar voort en herhaalt telkens: « Das machen die Schwaben! »

De ander gaat van hand tot hand. Wij hebben nog geen gevangenen gemaakt. Mijn mannen zijn nieuwsgierig; met een air van brave kinderen luisteren ze naar 't gesprek tusschen den Duitscher en mij. En zij vermaken zich, heelemaal niet kwaadaardig, met hem zijn hoofd te doen intrekken, door plotseling de hand tegen hem te verheffen. En ieder maal is het de levendige, jonge lach.

Het blijft maar regenen, zwaar, dicht; de kleeren plakken op den rug; de druppelen rollen van de klep der kepi. De wind is gevallen; hij blaast trager, maar ijzig. Ik voel de nadering

Reims, gezien van uit de Duitsche loopgraven.

van den dag. Ik zie 't slagveld van Sommaisne terug, dat toen in de zon baadde en daar vol lijnen en kleuren lag. Van nacht schiet men in den blinde op elkaar, en verwurgt de een den ander al tastend.

Tijdens een korte rustpoos komen hoornklanken tot ons. 't Zijn Duitsche signalen.

« Wat beteekent dat? » vraag ik aan mijn Duitscher.

« Halt! »

En werkelijk, het geweervuur zwijgt. »

De luitenant vertelt dan nog nader, welk een vreeselijken nacht het geweest is.

Van de 5^e en 6^e compagnie schieten maar enkele mannen meer over: 15 van de 5^e, wat meer van de 6^e. Geen enkele officier meer.

De Duitschers behoorden tot het 13^e korps, meestal Wurtembergers. Men had ze dronken gemaakt met alkool en ether; de gevangenen hebben het bekend. Velen hadden brandpastillen in hun ransel; verscheidene mijner mannen hebben me verteld, dat ze er gezien hebben, die van het hoofd tot de voeten in brand schoten, toen ze door een kogel getroffen werden, en bleven vlammen als een toorts.

Pas toen de Duitschers terugtrokken, lazen deze mannen de proklamatie van generaal Joffre: « Beter zich op de plaats te laten dooden, dan te wijken ».

« Niemand van ons », zegt Genevoix, « heeft die woorden gelezen, toen we bij Condé rechtsomkeer maakten, naar 't Noorden. Maar ze leefden in ons. Sedert dronk de aarde tot in zijn diepten het jonge bloed. Maar hun enorme granaten hebben den zwakken muur niet nedergeslagen.

Nu zijn groepen sapeurs bij Vaux-Marie bezig met de Duitschers op te rapen, die daar zoo dicht gevallen zijn als de aren op het veld. Zij laden ze bij tienenvijf op karren, die dan naar de diepe en breede kuilen rijden; daar laat men ze langs achteren naar beneden wippen, en de trossen lijken vallen in de diepte met ontzettende gebaren. De Fransche aarde bedekt snel de groenachtige kleeren, de ontbonden aanzichten, de zware laarzen, die onzen grond niet meer met hun ijzeren spijkers zullen wonden.

Hier is de weg langs de lijn van Rembercourt

naar Vaux-Marie en Beauzée. In de grachten liggen lijken opgehoopt of uitgestrekt. Zelden slechts één, bijna altijd twee of drie, tegen elkaar geplakt. Het wegstervend licht zinkt op blauwe jassen en roode broeken; Franschen, niets dan Franschen hier! Soms ontdekken we eenige Duitschers; die hebben ze niet bijtijds kunnen wegvoeren.

Donkere avond nu. Wij zien geen lijken meer, maar toch liggen er nog, in de grachten, op de helling, op de spoorlijn. Men gist ze in de duisternis. Als men zich buigt, verschijnen ze in onwezenlijke hoopen, waarin men den menschelijken vorm niet meer herkent.

Maar vooral rieken we ze: de vreeselijke reuk verdicht de nachtelijke lucht.

Wij komen op een heefje, waar de man soldaat is. De vrouw bediende gisteravond Duitse officieren.

« Kijk, wat ze achtergelaten hebben! »

Zij toont ons een schotel met een restje zuurkool.

Ze snijdt ons groote, versche boterhammen, ja, versche, en ze steunt het lang brood op haar vooruitpuilenden buik; daarna giet ze cider in onze glazen.

« Maar, zijt ge wel zeker, dat ze niet meer zullen terugkeeren? » vraagt ze.

Wij stellen haar gerust.

En dan in 't bed!

Den volgenden dag regent het wederom. De etappe zal pijnlijk zijn onder dezen bleeken en triestigen hemel. Zooals gisteren, marcheeren we tusschen twee rijen Fransche lijken. Zij schijnen in 't nieuw gekleed, zoodanig heeft de regen hen bespoeld; een week is 't misschien geleden, dat zij gevallen zijn. Hun ontbonden vleesch is opgezwollen. Zij hebben buitengewoon dikke en korte armen en beenen; de stof hunner kleeren dreigt te barsten op hun opgeblazen lichamen. Zij liggen met het gelaat naar den weg, als om ons te zien passeeren; hun gelaat is zwart; velen van mijn mannen houden hen voor negers en zeggen:

« Zie, Turco's! »

Ik herinner me vooral een dier arme dooden langs den weg. 't Was een kapitein der kolonials. Men had hem op het gras neergezet en daarbij met geweld zijn beenen onder hem gebogen, maar één ervan had zich langzamerhand weer ontplooid, en men zou gezegd hebben, dat het lijk het been vooruitstak alsof het danste. Het gelaat was naar den weg gekeerd; de oogen waren wijd open, maar zonder blik; de knevel stak blond, gefriseerd, licht op het purper-zwart wezen af.

Maar kom, verheffen we het hoofd en ballen we de vuisten. Geen neerslachtigheid! Men moet ze durven aanzien, de dooden, en hun de kracht vragen om te haten! Omdat de Duitschers, alvorens te vluchten, deze dooden tot aan den rand van den weg hebben gesleurd;

omdat zij deze akelige mise en scène wilden, zullen wij hun deze uitdaging zwaar doen betalen.

En bij elke schrede zien we nu hun nederlaag: geblutste helmen, door onze kogels doorboord; verroeste bajonetten, volle patroontaschen, opengeschooten kaissons, versplinterde wagens, verminkte paarden, bij hoopen. In de gracht bemerken wij een vernielde mitrailleuze; men ziet den trechter van de granaat, die daar gevallen is, een 75 m/m! En de manschappen? Ergens in een gat! Wij rapen laarzen op, die vol water staan. Zij die ze droegen, liggen ook in een gat! En plots zien we kruisen, met Duitse opschriften. Elk kruis draagt vier, vijf tot zes namen. Men was gehaast. Men heeft ze in groepen begraven.

Daar liggen bladen, postkaarten, brieven. Ik raap een foto op, op welks rug een vrouw geschreven heeft: « Mijn Peter, het is al lang geleden, dat we nieuws van u ontvangen hebben, en ik ben zeer ongerust. Maar ik denk, dat ge weldra andere overwinningen behaald zult hebben en dat ik u roemvol te Toelz zal terugzien. Welk feest dan voor allen! De kleine is grooter geworden; hij wordt sterk. Gij kunt u niet voorstellen, hoe lief hij is. Wacht niet te lang om terug te keeren, want hij zou u niet meer herkennen. »

Ja, 't is droevig. Maar aan wien de schuld? Denk aan onze dooden van zooveen, aan den kapitein, die bijna op den weg was gegooid.

Saint-André! Ook vele ransels hier, bajonetten, punthelmen, gescheurd linnen, bevlekt met slijk en bloed; verbanden, dotten watte. Een triestige chaos, het overblijfsel van een hulp-post!

Lezer, deze bladzijden doen ons huiveren door hunne werkelijkheid. Zij openbaren ons de verschrikking van dat Marne-slagveld, waar de overwinning duur was gekocht.

LI.

NAAR DE AISNE.

De Overwinning.

Het 6^e leger — dat van Parijs — had dus zijn dubbel doel bereikt: Parijs ontlast, voor een inval behoed, en de linkerflank der Duitse legers tot den terugtocht gedwongen.

Den 11^e September vervolgde het Fransch leger, steunend op de Ourcq, zijn offensief. De Engelsche voorwacht bereikte de vijandelijke achterhoeden en maakte vele gevangenen.

In den nacht van 9 op 10 September trokken de Duitse legers in Noordelijke richting terug. Er rees hoop, dat men den vijand uit Frankrijk werpen zou.

Maar de zegevierende troepen, die reeds vermoeid waren van den terugtocht uit Charleroi en Virton, en nu nog een week allergegewildst

gestreden hadden, konden dien terugtocht niet in een wanordelijke vlucht veranderen.

Generaal Joffre beschikte over geen nieuwe troepen; deze, die men uit de depots stuurde, waren nauwelijks toereikend om de bressen te vullen. Ook de artillerie was uitgeput.

De Duitse legers waren bovendien ordelijk teruggetrokken en haastten zich om de ~~passen~~ der rivier, de Aisne, te bezetten. Maubeuge was bovendien gevallen, waardoor de Duitschers over een voorname spoorlijn vlug nieuwe troepen, munitie en materiaal konden aanvoeren.

Von Klück verspilde zijn tijd niet in tegenaanvallen, doch liet een groot terrein vrij. De vijanden bereikten, den 13^e September, hun weerstandslinie, van Soissons over Reims tot Verdun, waar wij hen later weer zullen ontmoeten.

Den 11^e September was de kroonprins in Reims aangekomen; hij stapte af in het « Grand Hôtel », waar Heinrich van Pruisen, broeder van den keizer, hem ontmoette.

Den 12e September, om 9 uur 's morgens, hielden de Duitschers, die zich ongerust gevoelden over de nadering der Franschen, Dr Langlet, maire, Mgr. Neveux, coadjutor, abbé Camus aan, en lieten een lijst van honderd gijzelaars opmaken. Zij dreigden de bevolking, bij de minste daad tegen hun soldaten, de gijzelaars te fusilleeren.

De bekendmaking luidde als volgt:

Bekendmaking aan de bevolking.

Om aan onze troepen voldoende veiligheid en aan de bevolking van Reims de noodige rust te verzekeren, zijn de na te noemen personen door den bevelhebber van het Duitse leger als gijzelaars aangehouden. Deze gijzelaars zullen worden gefusilleerd, zoo zich de minste rustverstoring voordoet. Houdt de stad zich daarentegen volmaakt kalm en rustig, dan zullen deze gijzelaars en ingezetenen onder de bescherming worden gesteld van het Duitse leger.

De generaal-opperbevelhebber.

Reims, 12 September 1914.

Wat is de beteekenis van dit « minste rustverstoring »? Volgens de bewoordingen der proklamatie, hingen van de uitlegging dezer uitdrukking leven en dood af voor de gijzelaars, wier namen (80 in aantal, met een aantekening dat nog anderen waren opgevat) werden bekend gemaakt op een andere kennisgeving, onderaan de proklamatie geplakt. De zinsnede, hier bedoeld, kan moeilijk tot bevordering van gerustheid bij de gijzelaars zelven hebben geleid; zij was daarvoor van een te schrikbarende rekbaarheid. Te Aarschot had, op 19 Augustus, een Duitsch soldaat een schot in de lucht gelost; te Dinant hadden, op 23 Augustus, Franche soldaten in een openlijk gevecht op Duitse soldaten gevuurd; en in elk dezer gevallen had men de « rustverstoring » gestraft met het aanrichten van 'n bloedbad onder de burgerlijke bevolking. Voor de te Reims opgevatte gijzelaars

waren dit alles behalve geruststellende voor-
gaanden.

Verder dreigde de vijand, bij verzet vanwege
de burgerij, de stad geheel of gedeeltelijk in
brand te steken.

Den ganschen dag waren de ongewenschte
gasten aan 't verhuizen, maar natuurlijk namen
ze veel mee, dat hun niet toebehoorde, met an-
dere woorden: ze plunderden!

's Namiddags verlieten de kroonprins en zijn
gevolg het « Grand Hôtel ». Om vijf uur werd
het fouragepark in brand gestoken; toen ver-
dween ook de kommandantur. De heeren verlieten
de stad langs den weg naar Rethel en na-
men de honderd gijzelaars mee, die pas te Witry-
lez-Reims losgelaten werden.

Toen dezen in de stad terugkeerden, zagen
ze met vreugde, dat zich reeds een patroelje van
het zesde Fransche jagers te paard binnen Reims
bevond.

Den volgenden morgen stroomden vele troe-
pen door de rue de la Vesle de stad binnen.

Om 1 uur na den middag hield generaal Fran-
chet d'Esperey, bevelhebber van het 5^e leger,
zijn intrede.

Maar we zullen later hooren, hoe daarna voor
Reims een echt martelaartijdperk aanbrak.

Ook Soissons werd bevrijd. Den 11^e Septem-
ber zag men bij den bezetter teekens van on-
rust. Het zesde Fransche leger, onder het bevel
van generaal Maunoury, rukte immers zegevie-
rend naar de Aisne op, en wierp den vijand uit
Chaudun, waar deze nog tegenstand had willen
bieden.

Den 12^e September drongen de Afrikaansche
troepen, van uit Buzancy door het Britsch ge-
schut gesteund, in de stad. Maar de wijkende
overweldiger had de bruggen vernield, en in
den nacht moest men, onder zwaar vuur, voet-
overgangen leggen.

Den 13^e September stonden de Zouaven en de
tirailleurs van generaal Quiquandon ten aanval
op de hoogte 132, die ten Noorden de stad Sois-
sons beheerscht. De Duitschers hadden zich daar
in groeven verschanst en konden er zich hand-
haven. We zullen verder nog menigmaal van
Soissons hooren.

Parijs, om welks lot het ging, was in die da-
gen kalm gebleven.

« Parijs wist inderdaad bijna niets van de ge-
leverde veldslagen », zegt Henri Calli, afgevaar-
diede, dien we reeds meermalen aanhaalden.
« Toen de stad, den 11e September, den terug-
tocht van den verslagen vijand en de prachtige
zere vernam, kende het, met den naam van
Joffre, nog geen anderen naam dan dien van
den gouverneur Galliéni. »

Maurice Barrès schreef: « Wij gaan in de
streek van Montmirail, in de omgeving van
Vitry-le-François, op den weg van Nancy, naar
Château-Salins vooruit. Ik tracht door de duis-
ternis te dringen; tot welke oversten moet onze
onsterfelijke dankbaarheid gaan? Welke zijn de
troepen en de generaals, die op dit oogenblik
zegevierend Parijs dekken? Alleen de stilte ant-
woordt. »

Gedurende den slag kende Parijs, ofschoon

dus slecht ingelicht, niets van een paniek. De
vijand trachtte ze toch door haar loensche agen-
ten te verwekken. Maar Parijs twijfelde niet aan
de overwinning en had vertrouwen.

In den namiddag van den 5^e en den voormid-
dag van den 6^e September hoorde men in de
gemeenten van de Noordelijke omgeving de
weergalm van het geschut. In de stad zelf ver-
namen de bewoners, dicht bij de vestingen, de
ontploffingen van huizen, welke door de genie
vernield werden. Iedereen verwachtte den aan-
val op de poorten. De oorlogsberichten meldden
toen immers de nadering van den vijand.

Maar de bewoners bleven moed en vertrouwen
houden.

« Nooit was de natuur schooner en de hemel
helderder geweest dan in deze Septemberdagen.
Nooit was de stad, waar wij de afschuwelijke
bevekkings voelden naderen, ons meer dierbaar.
Maar welk een verbroedering overal! roept
M. Robert uit.

Zekeren Zondag, toen het lot van den Marne-
slag nog onbeslist was, stonden 25,000 personen
op het plein, voor de Notre-Dame-kerk. Een
gansch volk was daar: vurige katholieken, on-
geloovigen, Israëlieten, protestanten; alle gods-
diensten waren er vermengd.

In de kathedraal had een plechtige dienst
plaats, opgedragen door Mgr. Amette, kardinaal
aartsbisshop van Parijs, wiens gebeden den he-
mel het heil van Frankrijk afsmeekten. Wij za-
gen tranen in de oogen, zelfs van de meest on-
geloovigen.

Verder, in de volkswijken, stonden de vrou-
wen met hun kinderen voor de woningen. De
mannen zijn aan 't front; zonder geld konden
de vrouwen Parijs niet verlaten, maar zij dach-
ten er ook niet aan. »

Toen kwam het nieuws van de zegepraal, en
nog bleef Parijs kalm. Geen luidruchtige betoo-
gingen; iedereen begreep, dat de oorlog lang
zou duren en er nog stroomen bloed zouden
vloeien. De menigte bleef alleen op de place des
Invalides staan, waar automobielen voorbij re-
den naar het hoofdkwartier en het Lycée Victor-
Duruy.

De aartsbisshop van Parijs gelastte een vro-
me plechtigheid aan het graf van Ste-Genoveva,
te Saint-Etienne-du-Mont, uit dankbaarheid
voor de overwinning.

De klokken hebben niet geluid. De gemeen-
teraad vroeg geen bevestiging en liet geen enke-
le plakbrief uithangen. Maar de naam van Gal-
liéni werd een der grootste, een der meest be-
minde, een der meest bewonderde. Galliéni was
de redder der hoofdstad. En het volk noemde
ook met eerbied den naam van generaal Joffre,
die het hooge voorbeeld gegeven had van kalm-
te, toen zooveel juist tot een paniek kon ge-
stemd hebben.

Den 11e September zond generaal Joffre een
telegram, dat als volgt luidde:

« Onze overwinning bevestigt zich steeds vol-
lediger. Overal trekt de vijand terug. Overal la-
ten de Duitschers gevangenen, gewonden en
materiaal achter.

Na de heldhaftige krachtsinspanning, door

onze troepen betoond, gedurende deze geweldige worsteling, die van 5 tot 12 September duurde, voeren al onze troepen, gedreven door het sukses, een achtervolgingsbeweging uit, welke door haar uitgebreidheid zonder voorgaande is.

Aan onze linkerflank zijn wij de Aisne beneden Soissons overgestoken, en hebben aldus, tijdens een zesdaagsche worsteling, meer dan honderd kilometer gewonnen.

In het centrum zijn onze troepen reeds over de Marne. Onze legers van Lotharingen en de Vogezen komen aan de grens.

Onze troepen, evenals die onzer Bondgenooten, zijn bewonderenswaardig in moraal, uithoudingsvermogen en ijver.

De achtervolging zal met alle kracht doorgezet worden. De regeering der Republiek mag fier zijn op het leger, dat zij gevormd heeft. »

In een dagorder huldigde de opperbevelhebber het leger:

« Officiëren en soldaten, allen hebt gij mijn oproep beantwoord. Gij allen hebt u jegens het vaderland verdienstelijk gemaakt. »

De Duitschers troostten hun volk, door deze nederlaag als een strategischen terugtocht voor te stellen.

Maar de kreet « Nach Paris! » was voorloepig op hun lippen gesmoord. Hun pers schreef veel over de overgave van Maubeuge.

Frankrijk was bescheiden. Berlijn zou wel geillumineerd hebben; Parijs deed het niet. Men toonde zelfs de krijgsgevangenen niet, die men zooveel mogelijk in den nacht vervoerde.

Vele Parijzenaars wilden het slagveld bezoeken, maar streng eischte men de paspoorten. Zeker, men had een overwinning behaald, maar aan de Aisne duurde de strijd voort. De Duitschers zonden hun spionnen uit. Voorzichtigheid was geboden, en menigeen liep onaangename avonturen op.

De legeroversten traden streng op. Daar lezen we een staaltje van in « Scènes de la Grande Guerre », van Barzini.

De bekende Italiaansche oorlogskorrespondent Luigi Barzini, die zeven veldtochten, in verschillende deelen der wereld, meemaakte, werd niet ver van Reims met zijn auto aangehouden. De prevot der gendarmerie toonde zich niet onvriendelijk, maar Barzini werd niettemin bij andere aangehouden, op eene hoeft, gekerkerd.

« De gevangenis », schrijft hij, « is een kleine stal, op welker deur met krijt geschreven is: « Prison ». Stroo, overvloedig over den grond uitgespreid, dient als leger. Men moet er zich maar in schikken. Wij krijgen toch den besten hoek: wij zijn blijkbaar voorname gevangenen. Als slaapgenooten hebben we eenige van spionage verdachte lui, een deserteur en verscheidene andere heeren. Zes gendarmen waken over ons. Elk uur doet ons het getinkel van geweren hooren. Dan wordt de wacht afgewisseld. De gendarmen, die in dienst kwamen, laden hun geweren, en zij, die heen gaan, ontladen ze. Een kleine lantaarn verlicht den stal, van welks grove zoldering een grijze draperie van spinnewebben neerhangt.

Uit een naburigen stal kwam het bedaard geloei van koeien. We hooren in de verte het geslut.

De prevot, een ridderlijk cipier, heeft ons uitgenoodigd met hem koffie te drinken, maar ook toch om ons in het gevangenenregister te laten opschrijven.

« Wij moeten zeer streng zijn », zegt hij. « Er staat veel op 't spel, en we worden door spionnen omringd. Wij hebben er gisteren morgen nog drie gefusilleerd: twee mannen en een vrouw. Ik ben de beul; ik zit den kriegsraad voor en ik laat de zaken niet slepen. Veroordeeld om acht uur, begraven om half-negen; nauwelijks de tijd dus, om het executiepeloton samen te stellen. »

Een menschelijk leven kost in die oogenblikken niet duur. Er is weinig toe noodig, om tegenover acht aangelegde geweren geplaatst te worden. Als duizenden burgers op de slagvelden vallen, aarzelt men niet om een verdacht persoon het zelfde lot te doen ondergaan. Men heeft niet den tijd, om nauwkeurig onschuld en schuld te wegen. Het gaat om het heil van het leger. Vermoeden wekt vijandschap op, en vijandschap vormt de overtuiging, en dat is voldoende. Spionage laat weinig sporen na; de bewijzen zijn moeilijk; nutteloos ze op te zoeken; dat de onschuldige zijn onschuld bewijze. Aan de eene zijde staat het leven van den mensch; aan de andere, misschien het leven van 't land. Er kan geen onzekerheid zijn. Bij twiifel, veroordeelt men den mensch. Zijn bloed verliest zich in den stroom bloed, dien de oorlog laat vloeien. Een veldgerecht is geen rechtbank, het is een wapen. En het velt als een machinegeweer alles neer, wat het vijandelijk toeschijnt.

In deze eindelooze tragedie past de ziel zich bij de verschrikking aan. De dood schrikt niet meer af. Die is altijd nabij; ieder verbeidt hem onbevust. De veroordeelden staan niet op, smeken niet, weenen niet. Als zij in den blik der rechters hun veroordeeling lezen, verdedigen zij zich niet meer; zij zwijgen en zijn gelaten. Er zijn gewesten, waar het leven een uitzondering lijkt.

« Zij gaan dapper naar den dood, die schavuiten », zegt ons de prevot.

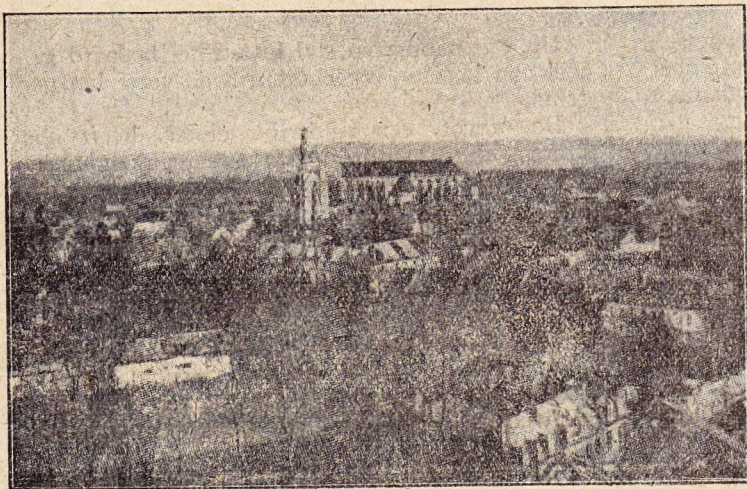
De vrouw was ook moedig.

De drie gefusilleerden van den vorigen dag beweerden Franschen te zijn; en misschien waren ze het. Een hunner had in zijn zak tweehonderd-veertig frank.

« Ik wensch », zei hij, « dat de helft van deze som aan de gendarmen zou gegeven worden, die mij aangehouden hebben, en de andere helft aan de soldaten, die mij zullen fusilleeren. »

« Dat is niet mogelijk », had de prevot geantwoord. « De gendarmen mogen niets aannemen, en het zou onzedelijk zijn de soldaten, die een vonnis uitvoeren, per slachtoffer te betalen. Laten we het volgende doen: ik zal den pastoor van het dorp halen en ge zult hem het geld overhandigen voor de armen. »

De geestelijke kwam vijf minuten later, en de veroordeelde overhandigde hem de som geld, zeggend:

Zicht op Soissons.

« 't Is voor de gewonden. »

« Welke gewonden? » vroeg de priester. « De Fransche of de Duitsche? »

En de man, met de bedaardheid van hem, die op het punt staat den drempel te overschrijden van een oord, waar geen verschil meer bestaat :

« De gewonden, zonder onderscheid, Franschen en Duitschers. »

De andere veroordeelde, die zwijgend het tooneel bijwoonde, richtte zich verlegen tot den priester :

« Mijnheer pastoor, ik heb slechts zestig frank ; als gij ze wilt aanvaarden voor hetzelfde doel? »

En hij reikte het geld over.

Dan werden ze achter het huis naar den dood geleid. Zij weigerden den blinddoek. De vrouw ook wachtte met open, onbedekte oogen de losbranding af.

Wellicht met de meest oneerlijke misdaad bevelkt, boetten zij die met de oprechtheid van soldaten.

« De pastoor van het dorpje, een kleine, bleke en blonde priester, is nu ook angekommen », vertelt Barzini verder. « Hij gaat de gevangenis binnen, om de ongelukkigen, die hun lot verbeiden, te troosten.

Onder dezen bevindt zich de maire van een naburig dorp, ook van spionage verdacht. Het is een kleine, oude man, met het uitzicht van een rijken boer, die zich, misschien uit vrees, dienstwillig jegens den overweldiger heeft betoond. Twee maal per dag komen drie vrouwen hem voedsel brengen. Het zijn zijn vrouw en dochters. Het gesprek tusschen den gevangene en zijn gezin is kort en onveranderlijk.

« Hoe gaat het? » vraagt de vrouw, terwijl ze de mand met levensmiddelen aan de gendarmen overreikt.

« Zooals gij ziet. »

En deze vier personen, die elkander beminnen, blijven elkaar daar lang aanstaren, en in hun blik ligt het verdriet, om de onmacht onder woorden te brengen, al dat nieuwe, hetwelk wel duidelijk in de ziel staat, maar waarvoor in het

plattelands - woordenboek geen uitdrukkingen zijn.

Dan zegt de vrouw :

« Tot weerziens ! »

« Laten we hopen ! »

En de drie vrouwen gaan heen, met roode oogen en saamgetrokken mond, zwijgend, terwijl de moeder aan den arm de ledige mand draagt.

Een andere gevangene, jong, mager, type van een dorpschoenmaker, vertelt aan alle nieuwelingen de geschiedenis van zijn aanhouding, om te hooren wat zij er van denken en zelf een meening te vormen.

« Ge moet weten », fluisterde hij dezen morgen aan mijn oor, « dat ik thuis een stafkaart had, maar al vele jaren ; en nu wilden zij weten, waarom ik die

bezat, maar ik weet het zelf niet, waarom ik die had. »

Zeker is het, dat de Duitschers het land als met spionnen bezaaid hebben, maar welke zijn de ware? Welke zijn de ingebeelde? De beschuldiging is verpletterend.

Als de onwetende verdacht wordt, ontkent hij, raakt verward in zijn antwoorden, herhaalt telkens dezelfde vage dingen, spreekt zich zelf tegen, weet niet meer wat te antwoorden, en aanvaardt het noodlot. Hij moet sterven.

Men fusilleert ook Deutsche krijgsgevangenen, bij wie men gestolen voorwerpen vindt, welke van plundering of lijkberooving voortkomen. Het is de onverbiddelijke, maar rechtvaardige wet.

Op deze hoeve velt men dus de vonnissen en voert men ze uit.

Aan de Deutsche ijzeren tucht gewoon, hooren deze roovers, dikwijls afgedwaalden, uitgehongerden, in de positie van een ordonnans, het vonnis aan, zonder te verpinken. Zij zeggen niets. Zij groeten en gaan met het geleide mee.

Een enkele, gisteren met anderen veroordeeld, heeft uitgeroepen :

« Ik heb vier zonen ! »

« Ge hadt er vroeger moeten aan denken », antwoordde de prevot. « Nu is het te laat. »

De Duitscher zei niets meer.

Zij ook weten flink te sterven. Zij weigeren den blinddoek, knielen neer, vouwen de handen en verwachten het geweervuur in de houding van biddenden. Het geheim dier onbeweeglijkheid ligt misschien in het lijden, zedelijk of lichamelijk, dat zelfs de meest schuldigen ter neer drukt. De dood is de verlossing uit vermoeienis, honger, angst, schrik, ontzetting...

Gewapende soldaten der infanterie treden op de binnenplaats.

« Het executiepeloton is angekommen ! » roept een soldaat.

Op 't zelfde oogenblik zie ik den deserteur, die bij ons geslapen heeft, buiten brengen. Hij ziet vreeselijk bleek, maar is kalm. Zijn kleine, blonde knevel is met zorg gefriseerd. Hij kijkt

niemand aan. Zijn heldere oogen staren voor zich uit, zonder uitdrukking. Het peloton omringt hem en verwijdert zich.

In het droevig licht van den regenachtigen morgen vormt zich, ginds, een zwart carré van troepen. Diepe en bittere neerslachtigheid maakt zich van mij meester. Deze boerenplaats schijnt me eensklaps, akelig, luguber, vijandig, treiterend toe. Zij is het riool van den oorlog.

Tusschen de hennen, die in den mesthoop scharrelen en klokkend de lauwtte zoeken, huiverig als ze zijn door den vallenden regen, en de koeien, die herkauwen, terwijl ze op het drooge hooi blazen, te midden van 't heen- en weergeloop der beenige wantrouwende huishoudster, steeds bezig haar kippen en eieren te tellen en te hertellen, trekt een zwijgende, onbekende stoet voorbij van ellende, verschrikking, angst, wroeging, gelatenheid, doodsstrijd. Hier worden dwalingen, fouten, schandelijkheden of hun gelijkenis vereffend, al het kwaad, dat het leger verwerpt of er om heen woelt.

't Is een gedurig, afwisselend, geheim drama. Er is als een overeenkomst van stilzwijgendheid. De ondervragingen en uitspraken hebben 't uitzicht van geheime en korte samenspanningen.

Menschen komen aan en vertrekken tusschen gendarmen en soldaten; zij zeggen niets; men kent noch hun afkomst, noch hun lotsbestemming. Het drama gaat geheel in hun eigen wesen, hun ziel om. Velen gaan niet ver.

Het kanon buldert. O, de slag, de slag! Hoeveel beter is het daar te zijn!

Gisteren, na zonsondergang, heeft men nieuwe gevangenen aangebracht. Eerst 'n boer, die, voorbij de keuken komend, de deur open wierp en riep:

« Ik wil den maire spreken! »

Het schijnt, dat deze woning het verblijf van den burgemeester was.

Bij den aanblik van een gendarm voor de ovens — den kok der officieren — en van een wachtmeester, die aan tafel zat te schrijven, bleef de man, onbeweeglijk en verstomd staan. De laatste redplank, waaraan hij meende zich nog wanhopig te kunnen vastklemmen, was eensklaps verdwenen, en de man liet zich door de soldaten meesleuren.

« Vooruit, geen grappen! » riepen ze hem bij het wegleiden toe.

Dan bracht men vier Deutsche soldaten en een korporaal, die aan het front gevangen waren genomen.

Daar de gevangenis feitelijk mijn slaapkamer was, wilde ik eens gaan kijken, door nieuwsgierigheid gedreven.

Ik klopte op de staldeur, die op 'n kier stond.

Straattooneel te Soissons.

Ik zag gendarmen, die de Duitschers aftastten. Maar eensklaps werd ik geweldig bij de schouders gegrepen en hoorde ik een woedende stem vragen:

« Wie zijt gij? Wat moet gij hier? »

Een gendarm, die pas aangekomen was en mij nog niet gezien had, schudde me wild door elkaar.

« Wat doet gij hier! » riep hij. « Ik houd u aan! Verroer u niet! Antwoord! »

« Vraag aan den prevot wie ik ben! En wat ik doe? Wel, ik kijk! »

« Luitenant », huilt de kerel, « hier is een onbekende, die de Deutsche gevangenen wil zien! »

Ik ril van schrik. Ik voel reeds het vermoeden eener beschuldiging van samenspanning met den vijand.

Ik protesteer, wil uitleggingen geven.

« 't Is goed; we zullen dat straks zien », zegt de officier. « Stilte! »

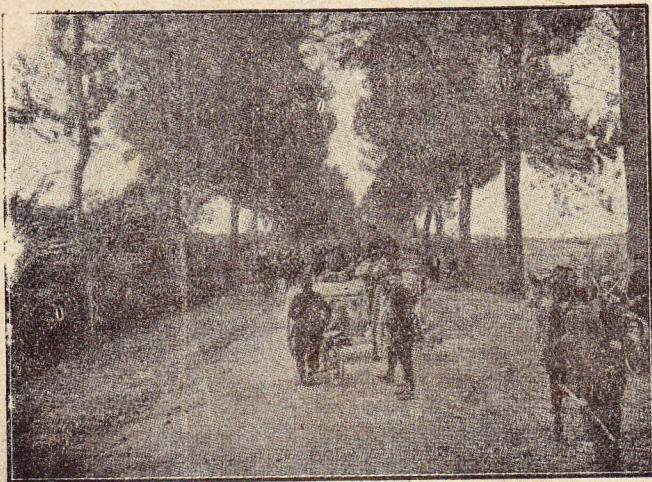
Gelukkig komt de prevot daar aan, die ook de gevangenen wil zien.

Ik groet hem, en hij antwoordt vriendelijk. De soldaat laat mij los. Nu ben ik, ten minste, weer een vrije gevangene.

Dien nacht geleken de afgematte, met slijk bedekte Duitschers, op het stroo uitgestrekt, zoo duidelijk op lijken, gelijk ik ze op het slagveld had gezien, dat ik me verscheidene malen oprichtte, om te luisteren of ze nog wel ademden. Deze uren in de gevangenis zijn voor hen dan ook de eerste uren van rust. De oorlog heeft hun gelaat als dat van wilden gemaakt.

's Morgens bracht men hen op een zolder, om hen te ondervragen. Twee officieren van den staf zijn aangekomen en hebben langen tijd in een hoekje van den koer met een der gevangenen geargumenteed.

Onbeweeglijk, in de positie van een ordonans, antwoordt de Duitser, die er verstandig

Fransche ruitërij op weg naar Meaux, tijdens den terugtocht.

uitziet, met zachte stem op de hem gestelde vragen. Een officier maakt aantekeningen: inlichtingsdienst.

Die groep is triestig. 't Gelijkt op een komplot. Men mompelt, dat de soldaat, bij wien men gestoln voorwerpen heeft gevonden, nu zijn leven koopt.

Een uur later worden de Duitschers twee-aantwee aaneengeketend, en den sergeant, met boeien aan de polsen, voorop, tusschen bajonetten weggeleid.

Men weet niet waar heen.

Den volgenden dag komen er weer drie gevangenen aan: de korrespondenten van de « Associated Press », de « New-York Times » en de « New-York Sun ». Hun auto, evenals de onze, gerekwierd, verdwijnt dadelijk in de warreling der diensten. De drie kollega's gaan in de gevangenis, om ondervraagd te worden, en komen heel droevig gestemd terug. Hun naam moet in het gevangenenregister worden opgenomen.

Als oudere opgeslotenen nemen wij jegens hen de « honneurs » waar.

Maar de woning is zoo klein, dat de prevot zich wel verplicht ziet een sukkursaal van de gevangenis te openen en ons den zolder afstaat. De onkosten der meubeleering komen voor onze rekening. Wij koopen die onmiddellijk komptant van den hoeveknecht, die ons met zijn vork het mobilaire door het venster toesteeckt, want het bestaat uit twintig bossen stroo. Wij vinden ook een stoel, maar daaraan ontbreekt het stroo.

Bij de soldaten zijn werklustigen, en van een oud luik improviseren ze een tafel; op deze tafel verschijnen voorwerpen van fabelachtige waarde: drie lepels, twee vorken, drie glazen, een bord, een kaars. Ledige zakken dienen als tapijt en een baskuul vervult de rol van divan.

De veldslag, ginds, bij Reims, duurt maar steeds voort en schijnt ons heden nog verwonderd.

Twee dagen later verneemt Barzini en zijn gezellen, dat zij vrijgelaten zullen worden. Onder militair geleide echter vertrekken zij, want zij zijn nog gevangenen; onder weg voegt men

bij hen een Duitscher. Deze is de zoon van een bankier, uit Posen, en zijn fijn gelaat en goede manieren zijn wel in tegenstrijd met zijn grijs, gescheurd uniform, bevestigd met droog, zwart bloed.

De trein bereikt de weer bewoonde gewesten, waar de stations niet meer verlaten zijn. Menschen komen voor den wagen staan, om den Duitscher te zien. Zij houden Barzini en de andere burgers natuurlijk voor spionnen en roepen hun allerlei scheldwoorden toe. Camp, de chauffeur van Barzini, heeft dan een goede gedachte, en aan ieder station, waar de dreigende menigte zich verdringt, zegt hij geheimzinnig, half fluissterend:

« Zeg niets... Wij zijn hier met vier agenten der Sûreté en hebben een voornamen gevangene bij ons. 't Is de jongste zoon van den keizer. »

Oogen en monden gaan zeer wijd open; over elk gelaat komt een trek van bewondering en vreugde.

Het nieuws doet de ronde:

« Men heeft het jong van Wilhelm beet! »

De ambtenaren, de statieoverste, de werklieden komen toegelopen, kijken en zeggen elkaar:

« Wat lijkt hij op zijn vader! 't Is geheel zijn portret! »

Te Noisy-le-Sec (bij Parijs) laat men ons eindelijk vrij. »

Zoo toonde men zich streng tegen de ongewenschten.

Wel konden vele gevluchte inwoners naar hun gehavende dorpjes terugkeeren, en onder wind en regen, want het weer was plots omgeslagen, begaven zij er zich met hun schamele plunje heen. Velen zaten op wagens, onder van regen druipende zeilen of mantels. Ze vonden hun woonplaats meestal als een chaos terug.

Bij Varredes zagen wij meubelen, tapijten, een piano zelfs, in regen en slijk, te midden van het veld staan.

De huizen der gemeente waren geplunderd en stonden daar armzalig met doorschoten daken en ingeslagen deuren en vensters.

Aan den ingang van het dorp lagen vier lijken van uhlanen en hun paarden te midden van geronnen bloed.

De weg van Meaux was op sommige plaatsen versperd door afgeslagen boomtakken en tronken, verwrongen geraamten van verbrande auto's, verbrijzelde wagens; ook hier zag men nog vele onbegraven dooden.

Abbé Tormé, pastoor van Germigny, abbé Hermin en M. Ducreux, van Meaux, hadden van dichtbij de troepen gevolgd en vele Duitsche gewonden, die hen riepen, bijgestaan. Zoo dikwijls klonk hun de kreet toe: « Wasser, was-ser! »

In de kerk van Varredes lagen vele achtergelaten gewonden der Duitschers, die hier een schuilplaats kwamen zoeken. Maar geen dokters, geen verplegers! Alleen het Kristusbeeld, boven het altaar, stak hun zijn armen toe!

« Ik schenk vele katholieken en zelfs protestanten de laatste godsdienstige troost », vertelt abbé Termont. « Alvorens heen te gaan, kan ik

niet nalaten tot een opper officier met zekere voldoening te zeggen:

« Gij trekt nu terug! »

« 't Is waar », antwoordt de Duitscher, « en wij begrijpen van dezen terugtocht niets. Maar — vervolgt hij dan met vlammen blik — geheel Duitschland zal zich op u werpen, en wij zullen tot den laatsten man sterven. »

Te Lisy-sur-Ourcq waren van de 1900 inwoners maar 19 gebleven. De school was tot lazaret ingericht, onder leiding van den Duitschen dokter Davidson.

In al de zalen zag ik de gewonden zich van hun stroom verheffen.

« Ist es bald der Friede? Is het spoedig vrede, mijnheer pastoor? » vroegen ze.

« Waarom hebt ge den oorlog verklaard! » antwoordde ik.

« Frankrijk heeft ons uitgedaagd. »

En nooit heb ik een enkele van hen, zelfs officieren, van het tegendeel kunnen overtuigen.

Dokter Davidson zei tot den priester:

« Ik dank u, in naam van God, van de menselijkheid, van het Duitsche rijk, voor al de goede zorgen, die gij aan onze mannen hebt besteed. »

De soldaten kusten mijn handen, en als ik over de plundering onzer dorpen sprak, beken den ze:

« We hadden bevel, niets over te laten in de onbewoonde huizen. » (1)

In het mijsdorp Lourches, in de vlakten van 't Noorden, lag, bij den aftocht der Duitschers, op een sintelhoop, een gekwetste sergeant. Hij spande zijn laatste krachten in, om een Pruisisch officier met zijn revolver neer te schieten. Het schot klonk, de officier viel dood neder.

Voor dit feit zou de sergeant gefusilleerd worden. Hij werd achter een troepje mijnwerkers gevoegd, op weg naar het strafpeloton. Bevend van koorts, vroeg de sergeant aan een voorbijgaanden knaap, Emiel Després, hem een teug water te gaan halen. De knaap stemde bereidwillig toe. Dadelijk kwam hij met een glas water terug, dat hij den gekwetste aanbood. Een Duitsche kapitein liep op den jongen toe, sloeg hem met het plat van zijn sabel, wierp hem tegen den grond en joeg de kracht van zijn zware boten op het jonge lichaam!

« Ook gij gaat gefusilleerd worden! » huilde de overste.

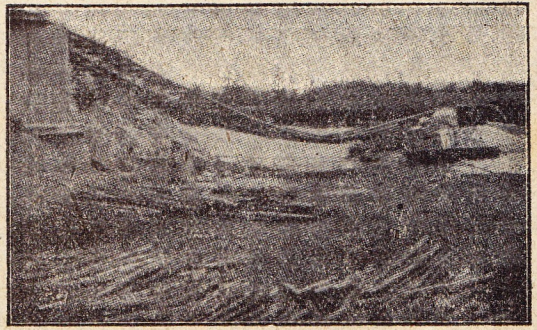
De knaap werd bij de andere ongelukkigen tegen den muur geplaatst en dadelijk geblinddoekt.

« Op de knieën! » beval de officier.

Plots schoot den kapitein een gruwelijke gedachte te binnen. Hij liet den blinddoek afbinden en sprak tot den knaap:

« Gij kunt uw leven redden. Neem dit geweer ter hand. Schiet den sergeant dood! Hij vroeg u om wat water, geef hem wat lood! »

Zonder aarzelen nam de knaap het wapen op, richtte den loop naar het hart van den gekwetsten sergeant, draaide zich plots om en legde den

Door de Duitschers opgeblazen brug te Soissons.

overste koud voor zijn voeten neer.

De heldhaftige knaap werd oogenblikkelijk door de woestaards met bajonetsteken afge-maakt.

Nog vele bladzijden zouden we kunnen schrijven over de slagvelden der Marne; maar we zijn reeds zeer uitvoerig geweest, en 't wordt tijd dat we ons beperken.

Nog ziet men er de sporen van den strijd, en het landvolk tusschen Meaux en Verdun wijst u de plaatsen der meest treffende episoden. Wat u echter vooral met eerbied vervult, zijn de talrijke graven, de gemeenschappelijke en de eenzame, herinnerend aan dien geweldigen strijd, en de duizenden levens, welke hier afgesneden werden.

We verlaten nu tijdelijk Frankrijk, om naar ons eigen land terug te keeren; later zullen we de verdere lotgevallen der Bondgenooten verhalen.

LII.

Hoe het Belgisch leger den slag aan de Marne steunde. — De tweede of groote uitval der troepen uit Antwerpen. — Een vierdaagsche slag. — De verovering van Aarschot. — De gevechten bij Haecht en Over-de-Vaart.

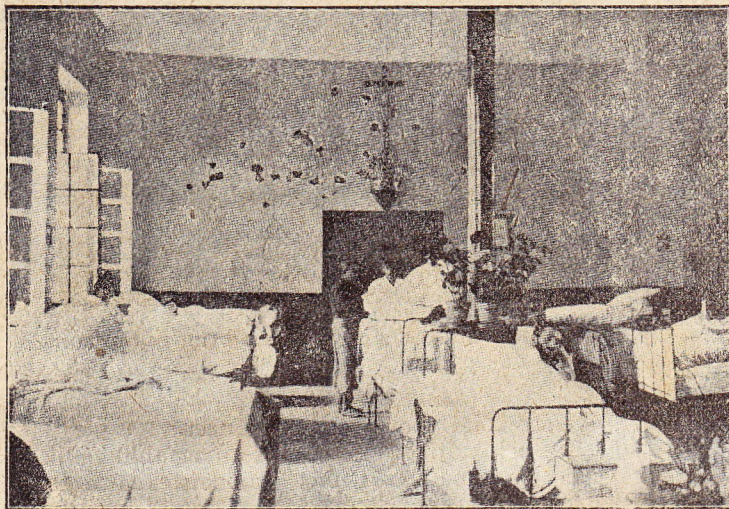
Ook ons Belgisch leger heeft meegewerkt aan de zege der Marne, al begreep het groot publiek destijds 't verband niet tusschen al die verschillende krijgsbedrijven, op zulke ver van elkander gelegen corlogstooneelen.

Trouwens, wat wist de menigte van den oorlog? Nog heerschte het algemeen optimisme der onwetendheid of van gunstige geruchten. Nog geloofde men aan de aanstaande Kerstmisviering der Russen te Berlijn, aan een spoedige revolutie in Duitschland en de vlucht van den keizer en zijn aanhang, of aan een breuk tusschen Pruisen en Beieren.

Duitschland — zoo heette het in den volksmond althans — had geen voedsel meer!

De lezer herinnert zich, hoe het Belgisch leger zich binnen het versterkte kamp van Antwerpen teruggetrokken had, toen het voor den Duitschen stortvloed wijken moest. We hebben dan verteld, hoe het een eersten uitval deed, om vóór Antwerpen Duitsche troepen te binden en deze daardoor te beletten steun te verleen en in

(1) « Souvenirs personnels sur la bataille de la Marne. »

Sporen van Duitsche kogels in het hospitaal te Senlis.

den strijd aan de Samber, vanwaar de Engelsen en Franschen wijkten moesten.

Tijdens den slag aan de Marne zou ons leger evenmin werkeloos blijven. Tot dan toe betrokken onze soldaten hun verschillende posten, deden verkenningen en leverden met de Duitsche patroeljen strijd.

Ten Zuiden lagen in een boog de geteisterde plaatsen, gelijk Dendermonde, Lebbeke, Sint-Gilles, Kapellen-op-den-Bosch, Mechelen, Epepegem, Sempst, Elewyt, Hofstade, Campenhout, Rotselaer, Leuven en omgeving, Wespeleer, Haacht, Aarschot en naburige gemeenten, als zoovele treurige en verschrikkelijke getuigen tegen Duitsche barbaarsheid.

We hebben gezien, hoe de Duitschers de vesting Antwerpen met rust lieten, overtuigd als ze waren, dat hun groote zegepraal in Frankrijk den val van Antwerpen wel na zich zou slepen.

Maar die zege moest nog behaald worden, en ten slotte ging het aan de Marne geheel niet naar hun wensch.

Hoe konden de onzen de Bondgenooten steunen? Antwerpen lag zoo ver van het strijdterrein en was geheel geïsoleerd, erger nog dan Maubeuge het was geweest.

Onze legeroverheid besloot al het mogelijke te doen, om te verhinderen, dat de Duitschers troepen uit België naar Frankrijk konden sturen. Ook zou het trachten de verbindingslijnen van den vijand in gevaar te brengen. Dezen liepen immers ook dwars door ons land, niet op zulk een grooten afstand van de Zuidelijke grens der Antwerpsche omheining. In plaats van dus feitelijk steun te ontvangen der zoo ongeduldig verbeide Bondgenooten, zouden de Belgen dezen hulp bieden, al had de gezamenlijke aktie natuurlijk hetzelfde doel.

En tot uitvoering van dit plan werden maatregelen genomen.

Weer zou de strijd ontbranden in hetzelfde gewest, dat reeds zooveel geleden en zooveel

bloed gedronken had, het in vrede tijdstijd zoo bevallig land aan Demer, Dijle en Zenne. Weer zou in het bezette Brussel, dat zoo moeilijk het vreemde juk torste, de hoop op bevrijding gewekt worden, en zou men in het arme Leuven, waar reeds bewoners tusschen het puin waren teruggekeerd, als een visioen van verlossing zien.

Het was zooals Willy Breton schrijft (1):

« Den 6ⁿ September viel het leger van generaal Maunoury de rechterflank van het leger van von Klück aan; het uur van de Duitsche nederlaag had geslagen.

Het was dit onder allen gunstige oogenblik, dat door 't Belgische kommando gekozen werd, om ons leger opnieuw de vijandelijke troepen, die vóór Antwerpen in observatie lagen, te doen aanvallen. Het hoofddoel was te beletten, dat

versterkingen zouden gezonden worden aan de Duitsche troepen, die in aftocht waren en krachtig werden vervolgd.

De door de Belgen uitgevoerde beweging werd een hevig gevecht, dat vier dagen duurde. Zij slaagde ten volle, ondanks de zware offers die zij vergde. De vijand moest eene divisie, die reeds op marsch naar het Zuiden was, terugroepen en voor goed onder Antwerpen houden. Bovendien dwaalde een geheel Duitsch legerkorps, dat insgelijks op weg naar de Aisne was, gedurende twee dagen rond, zonder eene beslissing te durven nemen, en al te zeer door de vorderingen van onze troepen verontrust, om den dringenden oproep van het in gevaar verkeerende leger van von Klück te durven beantwoorden.

De nieuwe uitval, die op uiterst bekwaame wijze was opgezet, werd in het grootste geheim voorbereid. De krachtigste stoot van den aanval zou in het Oosten gedaan worden, waar men moest pogen den Duitschen rechtervleugel, die op de Dijle steunde, om te trekken. Tezelfdertijd zou een krachtige drukking op geheel het overige front den vijand overal bedreigen, hem zoo mogelijk teruggedrijven of, ten minste, in bedwang houden. »

Den 9ⁿ September waren drie Duitsche reservedivisies naar Frankrijk gestuurd en vervangen door een divisie landwehr en een divisie marine.

Het 9^e korps van generaal von Boehn was Audenaarde voorbij en trok met geforceerde marschen generaal von Klück ter hulp.

Het Duitsch waarnemingsleger vóór Antwerpen bezette de linie Wolvertem—Grimbergen—Verbrande Brug tot Haacht en Leuven. Het plan van den grooten Belgischen staf was dus, het Duitsch leger Oostwaarts om te trekken. De eerste divisie, in 't centrum, werd op Hofstade

(1) « Een Belgisch leger te velde. »

en Elewyt gericht. De vijfde divisie, rechts, kreeg bevel over Sempst, Eppegem, Beygem en Wolvertem naar Vilvoorden te trekken. Links rukte de derde divisie op Muisen, Boort-Meerbeek en Haacht, dus naar het kanaal Mechelen-Leuven. De zesde divisie werd naar Werchter en Thildonck gezonden. De tweede divisie bewoog zich tusschen de Dijle en de Demer, over Putkapel en Kessel-Loo op Leuven. De rechterflank van ons leger werd door de troepen van Dendermonde en de uiterste linkervleugel door de ruitersafdeeling gesteund.

Zoo was het plan.

Laten we nu, vóór we in bijzonderheden treden, een algemeen overzicht van den tweeden of grooten uitval, dezen slag van vier dagen geven. (1)

Den 9ⁿ September stelde de derde divisie zich bij Muisen, Rymenam en Hansbrug, aan de Dijle op. Een detachement verjoeg den vijand uit Muisen en trok langs de Leuvensche vaart; een ander bestookte het kanaal bij Over-de-Vaart en Thildonck; de tweede divisie bereikte het kanaal tusschen Wygmaal en Putkapel.

Twee bataljons van het 25^e regiment bezetten Werchter, aan de samenvloeiing van Demer en Dijle, en twee bataljons van het 27^e regiment maakten zich van Aarschot meester.

Den volgenden dag, 10 September, maakte men vorderingen in de richting van Leuven. Het 6^e en 26^e regiment veroverden na hevigen strijd Wygmaal, terwijl de 7^e gemengde brigade Linden bereikte. Leuven werd dus van 't Westen (uit Wygmaal) en van 't Oosten (uit Linden) bedreigd. De bewoners der geteisterde stad zagen zelfs op een oogenblik een peloton van het vierde jagers te paard in de buitenwijken.

De Duitschers begrepen het gevaar en deden bij Keulenhof en Putkapel een verwoeden tegenaanval, die op den heldenmoed van het 9^e en 14^e linie stuitte.

Westelijk woedde de strijd op de lijn Hofstade, Sempst, Kappellen-op-den-Bosch en Nieuwenrode.

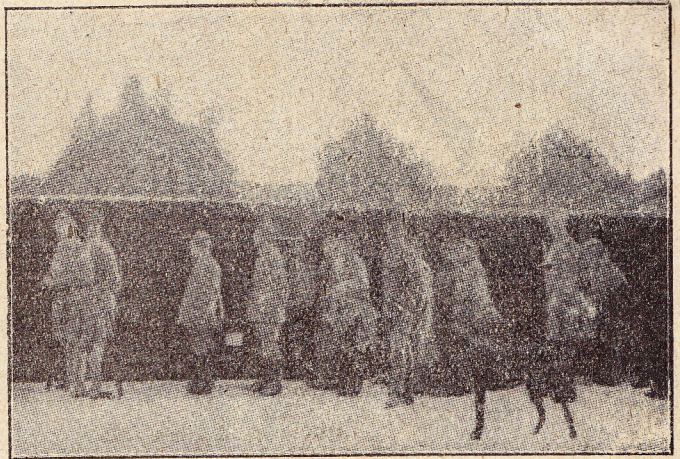
Zoo werd het 11 September. De derde divisie bereikte Over-de-Vaart. De Duitschers voelden zich ernstig bedreigd en riepen de zesde reserve-divisie van haar tocht naar Frankrijk terug, en verzamelde uit de bezette steden de beschikbare manschappen. Zoo konden ze bij Wolvertem en Grimbergen stand houden.

In 't Oosten werd ons offensief voortgezet.

De zesde divisie rukte uit Werchter op naar Thildonck, tot aan de spoorlijn. De derde divisie trok tusschen Rymenam en Muisen over het kanaal en nam Haecht en Boort-Meerbeek. Het 12^e linie en 4^e jagers te paard veroverden Laar, het 11e Wespelaar en het 9e en 14e het station van Haecht.

De eerste divisie trok Sempst binnen, maar de vijfde divisie kon Eppegem niet aan de zich hardnekkig verwerende Duitschers ontnemen.

De ruiters stond al te Cumptich, op drie ki-

Duitsche gevangenen te Fère-en-Tardinois door London Scottish-soldaten bewaakt.

lometer van Tienen. Dat werd voor den vijand een ernstige bedreiging zijner verbindingslijnen met Duitschland, en hij deed geweldige tegenaanvallen.

Dezen waren vooral op de tweede divisie, bij Putkapel, gericht, en, hoe dapper de troepen ook vochten, zij moesten voor de overmacht en de veel zwaarder artillerie wijken naar Rotse-laar en Wesemaal. Daardoor moesten de zesde en derde divisies ook terug. De zesde divisie bood uren lang het hoofd aan den tegenstander, ten Zuiden van Werchter, bij de spoorlijn Mechelen-Leuven, maar daar de tweede divisie nu haar rechternvleugel onbeschermd liet, moest ze eveneens naar de Demer wegtrekken. De derde divisie ging al strijdend op Rymenam.

Intusschen werd door de 1^e en 5^e divisie bloedig gevochten bij Weerde, dat eindelijk bezet werd. Nog meer rechts rukte het eerste linie uit Eversem en Humbeek op en bezette Beygem en Limbosch, maar had daar 't vijandelijk geschut van Grimbergen geweldig te verduren.

Den 13ⁿ September trokken onze troepen zich binnen den vestingordel van Antwerpen terug.

Ziedaar dus een algemeen overzicht, dat ons te gemakkelijker verschillende episoden zal doen begrijpen, maar niet weergeeft, hoe hardnekkig er gestreden werd, hoeveel levens er verloren gingen, hoe hevig onze troepen daar voor de gemeenschappelijke zaak kampften.

Laten we dus beginnen met de verovering van Aarschot te beschrijven, de arme, gemartelde stede, de ontzaglijke ruine aan de Demer.

Wij zagen dat twee bataljons van het 27^e regiment de plaats binnenrukten, op 9 September.

In den nacht van 8 op 9 September was het 27^e linieregiment naar Heist-op-den-Berg gestuurd en kreeg het tot eerste doel, de verovering van Aarschot.

Langs den weg zagen de strijders overal ruïnen. De Duitschers waren daar voorbijgetrokken.

De voorwacht rukte de stad binnen en onder vond geen ernstigen tegenstand.

De soldaten ziedden van toorn, toen ze de gemartelde plaats aanschouwden. Aarschot zag er

(1) Naar het zakelijk werkje: « L'Armée belge de Liège à l'Yser », door P. De Rijckere.

Lijken op het slagveld.

verschrikkelijk uit. Grijnzende gevels, uitgeplunderde woningen, en op straat puin en vooral ledige flesschen.

Deernis en een gevoel van wraak doorzinderde menig gemoed bij het zien van de graven der ongelukkige burgers.

Inwoners, die niet verder gevlucht waren dan Heist-op-den-Berg en nu de troepen gevolgd waren, wezen de plaatsen der drama's aan en vertelden van de lage moorderijen.

Men rukte een Duitsche vlag af, die aan den gevel van een klooster wapperde, en vertrapelde ze. En de soldaten zwoeren wraak te zullen nemen.

« Geen kwartier! »

« Geen gevangenen! »

« Oog om oog! »

« We zullen hun met gelijke munt betalen. Zij hebben de verdragen geschonden! Zij willen van geen Haagsche Konventie weten? Goed, dan zullen ze gestraft worden, waar ze gezondigd hebben! »

Zoo klonk het, en de woorden werden driftig uitgesproken, de oogen vonkten van woede, de vuisten balden zich.

Men hoorde schieten. De Duitschers verdedigden de hoogten ten Zuiden der stad. Ze hadden zich in het bosch van 's Hertogenheide genesteld en bestookten van daar uit de voorhoede.

De troepen snelden ter hulp.

« Leve België! » klonk het.

« Aarschot! Aarschot! » riepen anderen veel betekenend.

Nauwelijks toch was 't bloed gedroogd, zoo wreed op twee plaatsen aan den Leuvenschen steenweg vergoten. En de grond builde er van de vele dooden, in de massagraven gesloten.

Moedig bestormden de soldaten de hoogten. De troepen waren nu bij Nieuwrode. Men ging op verkenning uit. De hoofdmacht der Duitschers bleek reeds in de richting van Leuven gevlucht te zijn.

Kapitein Courboin en eenige mannen deden toen een goeden slag. Met den korporaal Dethier, van het 27^e regiment, en de zes

soldaten: Massin, wielrijdersbataljon, De Sutter (3/2), Menu (3/2), Le Kouttre (3/2), allen van 't zevende linieregiment, Barthels en Sty, der karabiniers-wielrijders, nam hij 112 Duitschers gevangen.

Een soldaat van het 27^e regiment had kapitein Courboin gemeld, dat een ruiter van het 2^e regiment gidsen gewond lag op den straatweg, in 't 's Hertogenheide-bosch. De officier besloot hem te gaan halen, nam een geweer en patronen en verzocht een aalmoezenier hem te vergezellen, om, zoo noodig, den medestrijder in zijn laatste oogenblikken bij te staan.

Twintig soldaten vroegen insgelijks den overste te mogen vergezellen, en kapitein Courboin koos bovengenoemden uit. Ze haalden den gewonde, maar de manschappen waren niet tevreden.

Zij hadden het vuur moeten trotseeren, dat van den Zuidelijken zoom van 't woud op hen gericht werd, en wilden nu den vijand in zijn schuilplaats gaan aantasten.

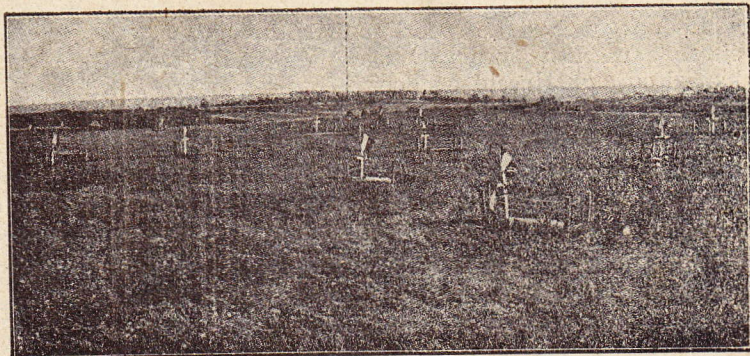
De kapitein aarzelde. Naar het vuren te oordeelen, moest er ginds een vrij sterke macht zijn, en hij kon moeilijk zijn zeven mannen, die opgewonden waren, door alles wat ze te Aarschot gezien en gchoord hadden, aan een zekeeren dood bloot stellen.

Men moest den vijand met een grootere macht aanvallen.

Maar daar verscheen een geblindeerde auto van de eerste ruiterij-afdeeling, die opdracht had de omgeving van Nieuwrode te doorkruisen, doch daartoe verkenners noodig had. En kapitein Courboin besloot ze met zijn mannen te vergezellen.

Het groepje trok stoutmoedig de 's Hertogenheide in. Het bosch scheen ontruimd. Er was geen vijand te bespeuren. Maar wat later floten kogels, blijkbaar afgezonden van de Nieuwroodsche hoogte. De auto antwoordde krachtig.

Daar stonden huizen. De mannen doorzochten ze, slopen achter hagen en heesters en zagen dan een vijftiental gewonden in een gracht. De Duitschers smeekten om hulp. Maar kapitein Courboin was op zijn hoede. Zoo dikwijls legde de vijand door gewonden een hinderlaag. Het

Het slagveld van Chambry.

varen hield echter op. De tegenstanders moesten zich ergens verschanst hebben. Waar? Het was nu te laat, om terug te keeren. Trouwens, onze mannen dachten daaraan niet. Ze waren nu de helling een eind op, en wilden den vijand aangrijpen. Deze moest in de vier woningen nestelen, die men daar, op een kruispunt, ontwaarde.

Een ruiter verscheen; zijn paard scheen op hol. De kapitein legde den ruiter neer en 't verschrikte rorende heen. De korporaal en de zes mannen openden een levendig vuur, en in de auto ratelde onophoudelijk de mitrailleur. De kogels floten, kletterden tegen de muren en op de daken.

Eensklaps verscheen door een dakvenster een geweer, waaraan een witte zakdoek gehecht was.

In dat huis dus zaten de Duitschers, en zeker meenden ze een groote macht voor zich te hebben, en daarom wilden ze zich gewillig overgeven.

De kapitein sprong vooruit, drong zich tegen den muur aan, om zich voor een verraderlijk schot te beschermen, want ook de witte vlag der Duitschers kon men niet vertrouwen.

« Gewehren heraus! » riep Courboin.

Daar viel het eerste op den straatweg, dan het tweede, 't derde; ' bleef maar duren. De soldaten telden: tien..., vijftien..., twintig..., dertig..., veertig....

Dat werd een zonderlinge toestand. Er bleek daarbinnen een groote macht te zijn. En de officier stond hier met een korporaal en zes man!

Doch de verrassing was nog niet ten einde. Men telde nog verder: zestig..., zeventig... en zoo voort; honderd..., honderd-vijf..., honderd-zes....

Nu hield de wapenregen op. Een luitenant kwam buiten, als parlementair. Hij sprak heel goed Fransch en vroeg levensbehoud voor hem, vijf onder-officiëren en honderd-zes manschappen.

De kapitein wilde dat zeer gaarne geven, maar hij dacht even aan hetgeen de Belgen in zoo'n geval zouden doen. Honderd-een-en-dertig man van zijn troepen, al waren ze ongewapend, zouden zich niet in de handen stellen van zeven gewapenden!

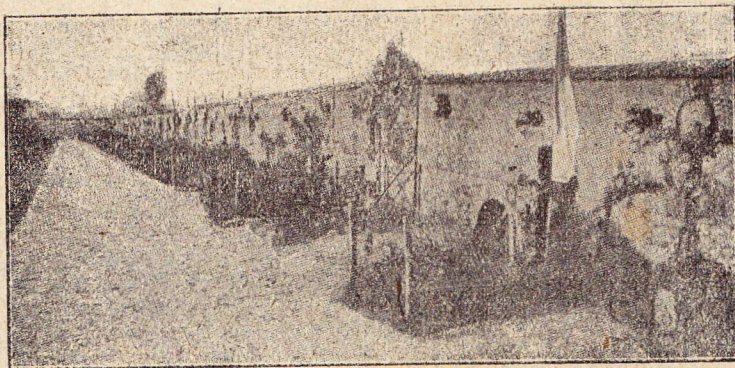
Kapitein Courboin hield zich flink.

« Goed », antwoordde hij aan den luitenant, « maar gij zult zelf het bevel over uw mannen nemen! »

De Duitschers verschenen.

« Achtung! » riep hun officier.

En ze stelden zich op rij, marcheerden gewillig heen en vonden het geval blijkbaar heel gewoon. Velen drukten hun vreugde uit over het avontuur, dat voor hen een einde maakte aan hun oorlogsleven en al de gevaren er aan verbonden.

Het kerkhof van Chambry, waar hevig gestreden werd.

« Artz! Artz! » riepen de gewonden in de gracht.

De kapitein verzekerde hun, dat ze geholpen zouden worden, en hij marcheerde fier met zijn troep naar Aarschot.

En onze troepen! Ze hadden verzekerd, wraak te nemen, geen kwartier te geven. Maar toen ze de gevangenen zagen, kwam het goed gevoel weer boven.

Wij zijn geen wreed volk.

En men zag soldaten sigaretten en drinken aan de gevangenen geven en onze dokters de gewonden verplegen.

Nog andere gevangenen waren genomen. Onder hen bevond zich de hoofdman Menne, die kommandant van Aarschot was geworden, na de moorderijen, en verantwoordelijk kon gesteld worden voor de marteling der burgers in de kerk en hun vervoer naar Duitschland.

Hij werd veroordeeld, gedegradeerd en opgesloten.

De gevangenen moesten naar Antwerpen, waar de stoet de belangstelling der Sinjoren gaande maakte.

Hoe Aarschot er in die dagen uitzag, kunnen we 't best beschrijven naar 't officieel verslag der onderzoeks-kommissie.

Zoodra de Deutsche troepen de stad ontruimd hadden, vaardigde de kommissie van onderzoek een harer leden af, den heer Orts, gezantschapsraad van den Koning, om persoonlijk na te gaan in welken toestand Aarschot zich bevond.

De heer Orts kwam er op 11 September aan. En hij getuigt:

« Bij de algemeene aanvallende beweging, welke onze troepen naar Leuven oprukken deed, waren zij enkel de stad doorgetrokken, zonder er stil te houden; de openbare diensten waren er nog niet heringericht en de inwoners nog niet in hunne haardsteden teruggekeerd, zoodat, wanneer ik te Aarschot aankwam, de stad nog steeds in den staat verkeerde waarin haar de Duitschers gelaten hadden bij hun aftocht, dertig uren tevoren.

Ik heb kunnen vaststellen, dat de getuigenissen door de kommissie ontvangen, o.m. die van den heer M..., het uitzicht der stede alleszins naar waarheid beschreven hebben:

Wanneer men, van Lier komende, de brug

Vaak beschutten de Duitschers hun oprukkende troepen achter een rij burgers.

Terechtstelling van zes onschuldige burgers te Senlis.

over de afleiding van de Demer nadert, is de weg langs wederzijden door huizen van geringe landbouwers of warmoezeniers afgezet. Al die woningen, zonder onderscheid, zijn afgebrand. De bijgebouwen: stallen, schaapskooiën, smidsen, kippenhokken, niets bleef gespaard, en zichtbaar is het, dat het vernielingswerk nog werd aangewakkerd door het gebruik maken van brandstoffen, want het vuur is voortgelopen dichtbij den grond, alles vernietigende, tuinen, moestelt, hagen en fruitboomen, in een omtrek van twintig tot dertig meter van de gebouwen.

De eerste huizen voorbij de brug zijn even eens verwoest. Hunne gevels vertoonen bovendien de sporen van talloze vuurschoten: den 19ⁿ Augustus, tijdens den aftocht van het Belgisch leger op Antwerpen was die plaats het toneel van een zeer hevig achterhoedegevecht.

De Liersche steenweg zwenkt dadelijk rechts en men komt de stad binnen langs een bochtige straat, welke naar de markt leidt. Op gansch de lengte dier straat — ongeveer 500 meter ver — zijn al de huizen afgebrand. Het vuur heeft zich uitgebreid tot al de straatjes die er links en rechts in uitkomen, zoodat aldaar een gansche stadswijk vernietigd werd. Van de door de vlammen geteisterde woningen, bleven alleen de vier muren over, te midden derwelke de ingestorte daken en de vloeren een hoopje verkoolde stof vormen, waarboven eenig ijzerwerk, metalen huisraad, zwart geworden door vuur en rook, uitsteekt.

Terwijl wij die straat doortrokken, in de rangen eener kolom voetvolk, stórtten gedurig brokstukken van muren en puntgevels in, onder den druk van den vrij hevigen wind: telkenmale vernam men dan een doffen slag en steeg er een stofwolk omhoog.

De ineengewikkelde telefoondraden, duizenden gruishoopen, de gebroken ruiten, krissende onder de schoenzolen, dat alles maakte het beeld der verwoesting volkomen.

De Groote Markt werd minder geteisterd: het « Gilden-Huis » en de drie aan de woning van burgemeester Tielemans belendende huizen zijn afgebrand. Het huis van den burgemeester is recht gebleven; zijn gevel, evenals die van andere gebouwen op de Groote Markt, vertoont de sporen van het geweervuur, dat aldaar den 19ⁿ Augustus heeft gewoed, tengevolge — zegt men te Aarschot — van een door dronken soldaten verwekte paniek. »

Dan beschrijft de heer Orts, de wanorde in de kerk. Altaren, biechtstoelen, kaarsendragers, harmoniums zijn stuk geslagen, offerblokken opengebroken, de houten, gothische beelden, die de kolonnen der hoofdbeuk versierden, neergesloopt. Andere beelden gedeeltelijk door het vuur vernield. Op den vloer lag nog het stroo der gevangenen.

De afgevaardigde begaf zich dan naar den Leuvenschen steenweg, waar de arme burgers vermoord waren geworden. En hij getuigt:

« Na eenige opzoekingen, vond ik; aan den voet eener glooiing, de plaats waar die weerloze slachtoffers aan de woede der Duitschers gevallen zijn. Zwartgeworden klonters bloed duiden in het stoppelveld nog de plaats aan, door ieder hunner onder het pelotonsvuur ingenomen. Die sporen zijn op twee meter afstand van elkander merkbaar; en zoo is bevestigd hetgeen de getuigen zijn komen verklaren, nl. dat op het laatste oogenblik twee mannen op drie uit den rang werden verwijderd, — hebbende dus het toeval, bij gebrek aan allen schijn van onderzoek, — moeten aanduiden wie onder hen sterven moesten.

Eenige stappen verder, wijzen de versch omgegraven aarde en een nederig kruis, steelswijze door vriendenhanden geplant, de plaats aan waar de lijken der 27 slachtoffers rusten. De gedeeltelijk gevulde groeve schijnt op nieuwe slachtoffers te wachten.

Nabij de kerk zag ik nog andere graven van tijdens de Deutsche bezetting gedoodde burgers,